Ανδρέας Ν. Λύτρας

Το ταξικό φαινόμενο και η κοινωνική πόλωση

Αθήνα

Πάντειον Πανεπιστήμιο, 2014

Περιεχόμενα

Σελ.

Εισαγωγή……....5

1 Οι απαρχές: Η εκμετάλλευση και τα αντίθετα συμφέροντα……7

2 Η μετάθεση από την εκμετάλλευση στην κυριαρχία και οι «νέες μεσαίες τάξεις»……...18

3 Ο κατακερματισμός της εργασίας και οι απεικονίσεις της κοινωνικής δομής……..23

4 Η σημασία της ταξικής δομής για τους προσδιορισμούς του κοινωνικού υποκειμένου……32

5 Η κοινωνική πόλωση: Η σχέση κεφαλαίου και μισθωτής υπαγωγής..38

Πηγές……..42

Βιβλιογραφία……..42

Πίνακες, Σχήματα, Διαγράμματα

Πίνακες

Πίνακας 1: Η Συμμετοχή των Τομέων Παραγωγής στο Βρετανικό ΑΕΠ, 1700-1850 (%)……..8

Πίνακας 2: Διαστρωμάτωση και Ισχύς, Σύμφωνα με τον D. Bell…….27

Σχέδια

Σχέδιο 1 A. Smith: Οι εισοδηματικές τάξεις……9
Σχέδιο 2 Κλασικός Μαρξισμός: Η καπιταλιστική κοινωνική δομή…...14
Σχέδιο 3 M. Weber: Οι τύποι των ομάδων σύμφωνα με το είδος της ισχύος……..15
Σχέδιο 4 M. Weber: Οι τάξεις, σύμφωνα με το θετικό ή αρνητικό προνόμιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας……..16
Σχέδιο 5 C.W. Mills: Η Νέα Μεσαία Τάξη…….20
Σχέδιο 6 Ν. Πουλαντζάς: Η Νέα Μικροαστική Τάξη…….22
Σχέδιο 7 Η Τυπολογία του E.O. Wright……...31

Διαγράμματα

Διάγραμμα 1: Η Κατανομή του ΑΕΠ σε Επιλεγμένες Χώρες (%)……..28
Διάγραμμα 2: Η Απασχόληση Ανάλογα με τον Τομέα Παραγωγής σε Επιλεγμένες Χώρες της ΕΕ το 2011 (%)……..29
Διάγραμμα 3: Η Κοινωνική Πόλωση, με Βάση την Κατανομή των Θέσεων στο Επάγγελμα, στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, 1987-2008. Αναλογία στην Απασχόληση (%) ……39
Διάγραμμα 4: Οι Παράλληλες Πορείες προς την Κοινωνική Πόλωση, με βάση τη Θέση στο Επάγγελμα, στην Ελλάδα και τη Ν. Κορέα, 1987-2008. Αναλογία στην Απασχόληση (%)……...40

Το ταξικό φαινόμενο και η κοινωνική πόλωση

Εισαγωγή

Η κοινωνική δομή και οι θεωρητικές απόψεις για τη διάρθρωση της κοινωνίας, κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, είναι τα αντικείμενα αυτού του κύκλου των διαλέξεων. Η διάρθρωση της κοινωνίας είτε σε τάξεις είτε σε στρώματα, πιο σταθερές ή μεταβλητές στη διάρκεια του ιστορικού χρόνου είναι ο κοινός τόπος για όλες τις θεωρητικές αντιλήψεις, οι οποίες έχουν διατυπωθεί για την κοινωνική οργάνωση.

Στην εισήγηση, η οποία ακολουθεί, παρατίθενται βασικές εξελίξεις στη θεωρία της κοινωνικής δομής και τις προσεγγίσεις για τις κοινωνικές τάξεις. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται η συζήτηση του ζητήματος των τάξεων, από τους A. Smith, K. Marx, E. Bernstein, R. Luxembourg, M. Weber, P. Sorokin, K. Davis και W. Moore. Η δεύτερη ενότητα επικεντρώνει στους ταξικούς προσδιορισμούς των διευθυντικών στελεχών και της μεσαίας στελέχωσης των επιχειρήσεων στην εποχή του φορντισμού-τεϊλορισμού. Εξετάζονται ιδίως οι αναλύσεις των K. Kautsky, J. Burnham, C.W. Mills, R. Dahrendorf, R. Miliband και N. Πουλαντζά. Η μετάβαση στη μεταφορντική περίοδο και ο τρόπος με τον οποίο αυτή μεταβάλλει την κοινωνική οργάνωση και δομή αποτελεί το αντικείμενο της τρίτης ενότητας. Οι προσεγγίσεις του D. Bell, του E.O. Wright και των G. Dumenil και D. Levy, βρίσκονται στο επίκεντρο της διαχείρισης. Η τέταρτη ενότητα μελετά το ενδιαφέρον ερώτημα του συλλογικού κοινωνικού υποκειμένου, με βάση τις θεωρητικές απόψεις του A. Gorz, του P. Glotz, του A. Giddens και των M. Hardt, A. Negri. Η ύπαρξη και ο βαθμός της έντασης της κοινωνικής πόλωσης γίνεται

αντικείμενο εξέτασης στην πέμπτη ενότητα. Τα ποσοτικά δεδομένα από την εξέλιξη των καθεστώτων απασχόλησης στις ΗΠΑ, την Ιαπωνία, την Ελλάδα και τη Ν. Κορέα δημιουργούν το έναυσμα για παρατηρήσεις και θεωρητικά σχόλια, τα οποία αφορούν στους κοινωνικούς συσχετισμούς. Η διαπραγμάτευση ολοκληρώνεται με την παράθεση των πηγών τεκμηρίωσης και της βιβλιογραφίας.

1 Οι απαρχές: Η εκμετάλλευση και τα αντίθετα συμφέροντα

Η ταξική πόλωση, ως πραγματικότητα και θεωρητική τεκμηρίωση, προέρχεται σαφώς από τον κλασικό μαρξισμό. Θα τολμήσω από την αρχή, να ισχυριστώ, ότι στην πολύ μακρά διάρκεια η πρόβλεψη του μαρξισμού, σχετικά με τη συνεχή διεύρυνση της κοινωνικής πόλωσης έχει πλήρως επιβεβαιωθεί.

Οι βάσεις και οι πρώτες αναλυτικές τοποθετήσεις για την ταξική οργάνωση του καπιταλισμού προέρχονται από την κλασική πολιτική οικονομία, από τις οποίες έλκει ερεθίσματα και στην οποία ασκεί κριτική ο μαρξισμός. Η κλασική πολιτική οικονομία, ιδίως με την ανάλυση του A. Smith στον *Πλούτο των Εθνών*, θέτει απερίφραστα το ζήτημα της εκμετάλλευσης των εργαζομένων με μισθό από τους φορείς του αποθέματος. Η ανάλυση αυτή εγκαινιάζει τη συζήτηση, με βάση τη θεωρία της αξίας, για την εκμετάλλευση των μισθωτών εργατών από τους κατόχους του κεφαλαίου. Ο A. Smith, βεβαίως, δεν αναπτύσσει αρνητική αξιολόγηση για τη διαδικασία και αντίθετα θεωρεί ότι αυτή είναι γόνιμη για τη δημιουργία του εθνικού πλούτου.[1]

[1] A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London, G. Bell and Sons, 1887, Vol. I. Ο A. Smith γράφει συγκεκριμένα: «Από τη στιγμή που συσσωρεύτηκε απόθεμα στα χέρια συγκεκριμένων ατόμων, κάποια απ' αυτά είναι φυσικό να το χρησιμοποιήσουν βάζοντας φιλόπονους ανθρώπους να δουλέψουν, παρέχοντας τους υλικά και μέσα ατομικής συντήρησης, προκειμένου να πραγματοποιήσουν κέρδος από την πώληση της εργασίας τους ή από αυτό που προσθέτει η εργασία των εργατών στην αξία των υλικών ….. Η αξία επομένως, που προσθέτουν οι εργάτες στα υλικά αναλύεται στην περίπτωση αυτή σε δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο πληρώνει τους μισθούς τους και το δεύτερο τα κέρδη του εργοδότη τους για το συνολικό απόθεμα που προκατέβαλε για τα υλικά και τους μισθούς». Στο ίδιο, σσ 48-49. Και προσθέτει «Σε αυτή την κατάσταση το σύνολο του προϊόντος της εργασίας δεν ανήκει πάντα στον εργάτη. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρέπει να το μοιραστεί με τον ιδιοκτήτη του αποθέματος που τον απασχολεί». Στο ίδιο, σ. 50.

Η θεωρία της αξίας, επιπρόσθετα, δημιουργεί το υπόστρωμα για την πρώτη σχηματική παρουσίαση της κοινωνικής οργάνωσης και δομής του καπιταλισμού, κατά την περίοδο στην οποία έχουν πλήρως ωριμάσει οι καπιταλιστικές σχέσεις στη βρετανική ύπαιθρο, αλλά δεν έχει προχωρήσει η οικονομική διαδικασία που συνηθίσαμε να χαρακτηρίζουμε «βιομηχανική επανάσταση».[2] Ο A. Smith θεωρεί ότι η τιμή των εμπορευμάτων πάντα αναλύεται σε τρία μέρη: τους μισθούς, τα κέρδη του κεφαλαίου και την πρόσοδο.[3] Αυτά τα μέρη είναι οι πρωτογενείς πηγές όλων των εισοδημάτων, κάθε ανταλλάξιμης αξίας και κάθε παράγωγου εισοδήματος.[4] Αναγνωρίζει, σύμφωνα με αυτήν την τοποθέτηση, τρεις τάξεις, ανάλογα με τον τύπο του εισοδήματος. Οι εργάτες λαμβάνουν εισόδημα με τη μορφή του μισθού. Οι κάτοχοι του αποθέματος ή του κεφαλαίου λαμβάνουν εισόδημα από τα κέρδη. Η πρόσοδος είναι η πηγή του εισοδήματος των γαιοκτημόνων (landlords).[5]

---

[2] Στην επικρατούσα εκδοχή η βιομηχανική επανάσταση οδηγεί στην επικράτηση της βιομηχανίας, έναντι της πρωτογενούς παραγωγής και των υπηρεσιών. Αυτή η διαπίστωση, εφόσον είναι κατηγορηματική, αποτελεί στην καλύτερη περίπτωση μια απλούστευση. Η βιομηχανία φαίνεται να μοιράζεται με τις υπηρεσίες τη συνεισφορά στον εθνικό πλούτο, στη Βρετανία, δηλαδή στη χώρα, η οποία αποτελεί το ορόσημο της βιομηχανικής επανάστασης. Πβ.,

Πίνακας1: Η Συμμετοχή των Τομέων Παραγωγής στο Βρετανικό ΑΕΠ, 1700-1850 (%)

Τομέας/Ετος	1700	1759	1801	1841
Γεωργία	28,0	26,1	30,9	22,1
Βιομηχανία	37,8	38,6	31,9	36,4
Υπηρεσίες	34,2	35,3	37,2	41,5
Σύνολο ΑΕΠ	100	100	100	100

Πηγή: S. Broadberry, B. van Leeuwen, "British Economic Growth and the Business Cycle, 1700-1870: Annual Estimates", *Reconstructing the National Income of Britain and Holland, c.1270/1500 to 1850* [funded by the Leverhulme Trust, Reference Number F/00215AR] and *Collaborative Project HI-POD* [supported by the European Commission's 7th Framework Programme for Research, Contract Number SSH7-CT-2008-225342], University of Warwick, Department of Economics (File: AnnualGDP9), 2010 (14 July), σ. 31.

[3] A. Smith, *An Inquiry ....* , όπ.π., σσ. 50-51.

[4] Στο ίδιο, σ. 53.

[5] Αναφέρει, παράλληλα, δύο κατηγορίες ατόμων, των οποίων το εισόδημα είναι παράγωγο. Η πρώτη είναι οι δανειστές, οι οποίοι έχουν ως εισόδημα τον τόκο. Η δεύτερη κατηγορία είναι οι αγρότες (farmers) των οποίων το εισόδημα προέρχεται εν μέρει από τους μισθούς της εργασίας τους και εν μέρει από τα κέρδη του κεφαλαίου τους, καθώς για αυτούς η γη είναι απλώς ένα εργαλείο (στο ίδιο). Σε ανάλογη κατάσταση με τους αγρότες βρίσκονται οι βιοτέχνες, οι οποίοι εργάζονται ως αυτόνομοι, ατομικοί παραγωγοί (στο ίδιο, σ. 54).

Σχήμα 1: A. Smith: Οι εισοδηματικές τάξεις

Τάξεις		Τύπος Εισοδήματος
Οι Κεφαλαιοκράτες	⇨	Κέρδος
Οι Μισθωτοί	⇨	Μισθός
Οι Γαιοκτήμονες	⇨	Πρόσοδος

Πηγή: A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, όπ.π., σσ. 50-51.

Με εξαιρετική διανοητική ευστοχία και διεύρυνση σε αυτά τα ζητήματα επικεντρώνει την προσπάθεια του ο K. Marx, μεταβάλλοντας την αξιολόγηση για τα οικονομικά, τα κοινωνικά και επομένως τα αντίθετα ταξικά συμφέροντα στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Η έμφαση που δίνει ο K. Marx στην παραγωγική παρακαμπτήριο διευκολύνει, για να γίνει αντιληπτή η δημιουργία από τους μισθωτούς εργάτες της υπερεργασίας και άρα της απλήρωτης εργασίας, η οποία αποτυπώνεται σε μια νέα διανοητική κατασκευή, μια νέα έννοια: την υπεραξία. Υποστηρίζει, σύμφωνα με την επεξεργασία του, ότι «…ένα μέρος από την καθημερινή εργασία του εργάτη πληρώνεται, ενώ το άλλο μέρος μένει απλήρωτο, και ενώ αυτή η απλήρωτη εργασία, η υπερεργασία, αποτελεί ακριβώς το ποσό από το οποίο σχηματίζεται η υπεραξία ή το κέρδος, ωστόσο φαίνεται σαν όλη η εργασία να είναι πληρωμένη εργασία…».[6]

[6] K. Marx, «Μισθός, Τιμή, Κέρδος», K. Marx, F. Engels, *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ.

Η άποψη ότι η υπεραξία είναι αναπόσπαστο μέρος της αξίας, δηλαδή της τιμής ανταλλαγής των εμπορευμάτων, από την οποία αποκτά ορατή υπόσταση το κέρδος του καπιταλιστή αποτελεί, με καίριο τρόπο, κριτική της σχετικής θέσης του A. Smith. Η εκτίμηση ότι οι καπιταλιστές δεν ιδιοποιούνται το σύνολο της υπεραξίας, αλλά μόνο ένα μέρος της το οποίο χαρακτηρίζεται βιομηχανικό ή εμπορικό κέρδος παρακινεί το ερευνητικό ενδιαφέρον μας, σχετικά με την ειδική τεκμηρίωση. Η υπεραξία αντιπροσωπεύει το άθροισμα της γαιοπροσόδου, του τόκου και του βιομηχανικού ή του εμπορικού κέρδους. Το βιομηχανικό κέρδος προσδιορίζεται, εφόσον αφαιρεθεί από την υπεραξία το άθροισμα της γαιοπροσόδου και του τόκου. Το βιομηχανικό κέρδος είναι το μόνο μέρος της υπεραξίας, το οποίο καρπούνται οι καπιταλιστές. Πλαγίως από αυτήν την ανάλυση υποδεικνύεται και ο διεξοδικός χαρακτήρας της καπιταλιστικής παραγωγής, έναντι προγενέστερων μορφών οικονομικής απόδοσης.[7]

Η διαπίστωση, ότι η δημιουργία και η απόσπαση της υπεραξίας υποδεικνύει τα αντίστροφα οικονομικά συμφέροντα ανάμεσα στους εργάτες και τους καπιταλιστές, απομακρύνεται από το ενδιαφέρον και τις επισημάνσεις του φιλελευθερισμού. Από αυτήν την άποψη ο μαρξισμός πρωτοτυπεί στην ιστορία της σκέψης, όταν κάνει λόγο για την αντίστροφη σχέση κέρδους και μισθού. «Το μερίδιο του κεφαλαίου, το κέρδος, αυξάνει στην ίδια αναλογία που πέφτει το μερίδιο της εργασίας, το μεροκάματο, και αντίστροφα. Το κεφάλαιο αυξάνει στο βαθμό που πέφτει ο μισθός της εργασίας, πέφτει στο βαθμό που ανεβαίνει ο μισθός

466-531, σ. 507.

[7] Στο ίδιο, σσ. 509-510.

της εργασίας».[8] Η υπόδειξη της εκμετάλλευσης, η οποία θα απασχολήσει τη νεότερη και σύγχρονη θεωρία και θα ενισχύσει με ισχυρά επιχειρήματα, τις διεκδικήσεις των εργατικών κινημάτων, προέρχεται από αυτό το καινοτόμο διανόημα, το οποίο στέκει πάνω στην υποδομή της θεωρίας της αξίας. Το τελευταίο είναι ίσως ο λόγος για τον οποίο δεν έχει υποστεί ιδιαίτερη κριτική η θεωρία της υπεραξίας, παρά τις αόριστες αμφισβητήσεις της ιδέας περί της εκμετάλλευσης, καθώς αυτή είναι ισχυρά θεμελιωμένη στη θεωρία της αξίας.

Η εργατική τάξη, σύμφωνα με τη μαρξιστική προσέγγιση, είναι η ομάδα των ατόμων, τα οποία δεν έχουν στην ιδιοκτησία τους μέσα παραγωγής και ασκούν παραγωγική εργασία στις καπιταλιστικές σχέσεις. Η παραγωγική εργασία, σύμφωνα με τη μαρξιστική εκδοχή, είναι η εργασία η οποία ανταλλάσσεται άμεσα με κεφάλαιο και δημιουργεί υπεραξία.[9] Διευκρινίζεται, μάλιστα, ότι στην εργατική τάξη εντάσσονται όλοι οι εργαζόμενοι με μισθό και επομένως αυτοί είναι τα αντικείμενα της εκμετάλλευσης. Στο σύνολο τους ανταλλάσσουν την εργατική τους δύναμη με κεφάλαιο και παράγουν, εκτός από το μισθό τους, υπεραξία για τον κεφαλαιοκράτη.[10]

Οι κεφαλαιοκράτες και οι εργάτες είναι οι βασικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Δίπλα τους, σε μια ιδιόμορφη οικονομική και κοινωνική θέση, ξεχωρίζουν οι μικροαστοί. Χαρακτηριστικές φιγούρες

---

[8] «Το μερίδιο του κεφαλαίου, το κέρδος, αυξάνει στην ίδια αναλογία που πέφτει το μερίδιο της εργασίας, το μεροκάματο, και αντίστροφα. Το κεφάλαιο αυξάνει στο βαθμό που πέφτει ο μισθός της εργασίας, πέφτει στο βαθμό που ανεβαίνει ο μισθός της εργασίας». K. Marx, «Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο», K. Marx, F. Engels, *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ. 75-106, και ιδίως σ. 97.

[9] K. Marx, *Θεωρίες για την Υπεραξία (τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου»)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, Μέρος Πρώτο, 1981, σσ. 452-453.

[10] Στο ίδιο, σσ. 460-461.

τους είναι ο αγρότης και ο βιοτέχνης.[11] Αυτοί από τη μια πλευρά φαίνονται σαν καπιταλιστές, ως κάτοχοι των μέσων παραγωγής και από την άλλη σαν εργάτες του εαυτού τους. Η πρόβλεψη για αυτήν την ομάδα είναι απολύτως απαισιόδοξη. Ένα μικρό μέρος της θα μετατραπεί σε καπιταλιστές. Η πλειονότητα θα αντιμετωπίσει την απώλεια των μέσων παραγωγής και την ένταξη στην εργατική τάξη.

Σε αυτή τη δυναμική η πολύ μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού θα υπάγεται αμέσως στην εξουσία του κεφαλαίου. Από αυτό το επίπεδο της εκτίμησης, γίνεται σαφές ότι δεν είναι δυνατή η πραγματοποίηση αυξημένων κερδών, δίχως την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ή χωρίς την αύξηση των εργατών οι οποίοι δουλεύουν με μισθό.[12] Πολύ περισσότερο είναι αδιανόητη η ύπαρξη του καπιταλισμού με λιγότερη ανθρώπινη εργασία, στην προοπτική της απάλειψης της.

Η διαμόρφωση της ταξικής δομής η οποία θα αποτελείται στην ουσία από δύο τάξεις, ανταποκρίνεται στην καθολική μετατροπή της μεγάλης πλειονότητας των εργαζομένων σε μισθωτούς. Η κοινωνική οργάνωση σε αυτήν την εκδοχή είναι διεξοδική μόνο για την μειονότητα των πάμπλουτων καπιταλιστών, οι οποίοι ιδιοποιούνται ατομικά τα συλλογικά αποτελέσματα της κοινωνικής παραγωγής. Η κοινωνική αλλαγή είναι απαραίτητη για να εξισορροπηθεί ο κοινωνικός χαρακτήρας της παραγωγής με την κοινωνική ιδιοποίηση του πλούτου.

Η κοινωνική παραγωγή είναι το πρόσφορο πεδίο για τη

[11] Ο ταξικός προσδιορισμός είναι ιδιαίτερος. Ο μικροαστός «πληρώνει λοιπόν στον εαυτό του το μισθό του σαν καπιταλιστής και βγάζει κέρδος από το κεφάλαιο του, δηλαδή εκμεταλλεύεται τον εαυτό του σαν μισθωτό εργάτη και με την υπεραξία του πληρώνει τον εαυτό του, πληρώνει», κατά συνέπεια, «το φόρο υποτέλειας, τον οποίο η εργασία χρωστάει στο κεφάλαιο». Στο ίδιο, σσ. 455-458, και ιδίως σ. 458.

[12] K. Marx, «Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο», *όπ.π.,* σ. 92. Πβ., A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, όπ.π., σ. 349.

διαμόρφωση του υποκειμένου της κοινωνικής αλλαγής. Είναι, ωστόσο, απρόσφορο για την υπέρβαση. Στην οικονομία πάντα οι ισχυροί παράγοντας είναι οι καπιταλιστές. Το προλεταριάτο θα πρέπει να δώσει τη μάχη στο πολιτικό πεδίο, με τη στρατηγική προπαρασκευή και την πολιτική δράση. Με αυτόν τον τρόπο το προλεταριάτο θα γίνει κοινωνική τάξη. Η επιδίωξη είναι η επαναστατική αλλαγή της νομιμότητας. Το εργατικό κράτος, το οποίο θα εκφράζει την κυριαρχία της πλειονότητας, πρόκειται να διοργανώσει την άρση των προϋποθέσεων της ταξικής κοινωνίας με την εφαρμογή του σοσιαλιστικού προγράμματος και θα προετοιμάσει την κομμουνιστική κοινωνία.[13] Αυτή είναι ίσως η πιο γνωστή διάσταση της στρατηγικής της κοινωνικής αλλαγής. Είναι λιγότερο γνωστή η ακριβής θέση του K. Marx, ότι η υπέρβαση του καπιταλισμού σημαίνει, πρώτα απ' όλα, την «κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας».[14] Στην ιστορική διαδρομή του εικοστού αιώνα παρακολουθήσαμε εγχειρήματα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, τα οποία απέτυχαν, αλλά δεν παρατηρήσαμε οποιοδήποτε ουσιαστικό εγχείρημα για την κατάργηση της μισθωτής εργασίας. Μήπως πρέπει να υπολογίσουμε αυτές τις αδράνειες ή και τις παρεκκλίσεις στις πραγματικές αιτίες της αποτυχίας;

[13] K. Marx, F. Engels, «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ. 19-58· K. Marx, *Θεωρίες για την Υπεραξία (τέταρτος τόμος του Κεφαλαίου),* Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1981, μέρος πρώτο, σσ. 455-458.
[14] K. Marx, «Μισθός, Τιμή, Κέρδος», *όπ.π.,* σ. 530.

Σχήμα 2: Κλασικός Μαρξισμός: Η καπιταλιστική κοινωνική δομή

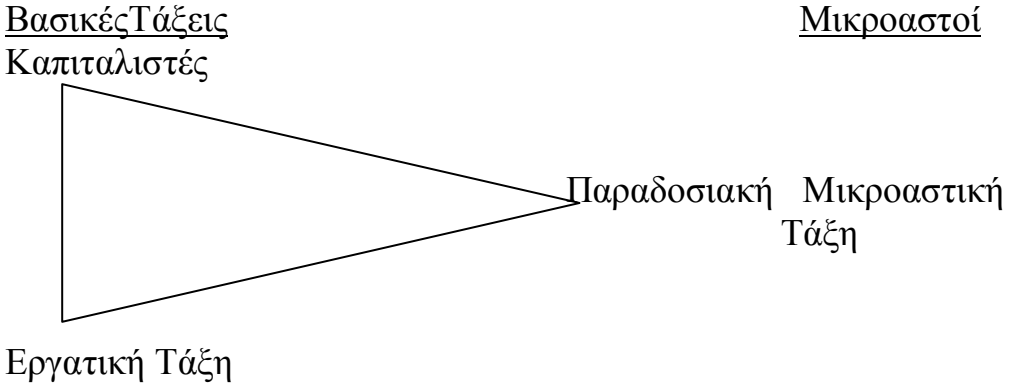

Η λογική της μαρξιστικής θεωρίας για την κοινωνική δομή και για το ταξικό φαινόμενο αντανακλάται στις διαφορετικές αναλύσεις οι οποίες εκφράστηκαν και στο πλαίσιο της πρώιμης σοσιαλδημοκρατίας. Στην πρόταση του E. Bernstein, παρά την κριτική στην κλασική μαρξιστική πρόβλεψη σχετικά με την επερχόμενη ταξική πόλωση, βεβαιώνεται εκ νέου το σχήμα που περιλαμβάνει τους καπιταλιστές, τους εργάτες και τους μικροαστούς. Η πρόσκληση, άλλωστε, του αναλυτή είναι κυρίως η πολιτική δράση του σοσιαλιστικού κόμματος να προωθήσει τη στρατηγική συμμαχία με τη μικροαστική τάξη.[15]

Στη σκληρή κριτική της R. Luxembourg προς τον E. Bernstein, αν και αναπτύσσεται μια οξύτατη πολεμική για τη στρατηγική της μεταρρύθμισης, περιλαμβάνεται μια σαφής ερμηνεία, περί της διατήρησης της φθίνουσας αλλά παρούσας μικροαστικής τάξης, παρά τη βασική αντίθεση του κεφαλαίου και της εργασίας και επομένως της αστικής και της εργατικής τάξης.[16]

[15] E. Bernstein, *Οι Προϋποθέσεις για το Σοσιαλισμό και τα Καθήκοντα της Σοσιαλδημοκρατίας,* όπ.π., σσ. 119, 133-140.
[16] R. Luxemburg, *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση,* Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1988 (1899), σσ. 80-82.

Είναι πολύ γνωστή η ανάλυση του M. Weber, για τους κύριους τύπους των ομάδων σύμφωνα με την κατανομή της ισχύος σε μια κοινότητα. Είναι λιγότερο γνωστή η συμπύκνωσή του περί της «τάξης της ιδιοκτησίας» και της «τάξης της αγοράς». Στις τυπολογίες του κάνει λόγο για τρεις επιμέρους τάξεις σε κάθε μορφή της κοινωνικής δομής. Η «τάξη της ιδιοκτησίας» μας επιτρέπει να σκεφτούμε ότι αφορά στις κοινωνίες πριν τον καπιταλισμό. Η «τάξη της αγοράς», με την ιδιόμορφη λεκτική της απόδοση, αναλογεί προς την ταξική δομή και ιεράρχηση της καπιταλιστικής κοινωνίας και μοιάζει προκλητικά, εκτός των κριτηρίων του προσδιορισμού και τις αξιολογήσεις, με το μαρξιστικό υπόδειγμα της κοινωνικής δομής. Οι επιμέρους τάξεις προσδιορίζονται και διακρίνονται με βάση το κριτήριο του θετικού ή αρνητικού προνομίου για την άσκηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η ανώτερη τάξη ή το ανώτερο στρώμα έχει θετικό προνόμιο και συμπεριλαμβάνει τις διαφορετικές επιχειρηματικές ομάδες των κατόχων μεγάλων επιχειρήσεων και τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη. Η κατώτερη τάξη αυτής της δομής αντιστοιχεί στις μορφές της μισθωτής εργασίας. Η ενδιάμεση τάξη έχει τα προφανή χαρακτηριστικά της μικροαστικής ή της μεσαίας τάξης.[17]

Σχήμα 3: M. Weber: Οι τύποι των ομάδων σύμφωνα με το είδος της ισχύος

Ομάδα		Είδος της Ισχύος
Τάξη	⟹	Οικονομική Ισχύς-Εισόδημα
Ομάδες Status	⟹	Γόητρο-Status (Κοινωνική Ισχύς)
Πολιτικό Κόμμα	⟹	Πολιτική Ισχύς

Πηγή: M. Weber, *Economy and Society*, όπ.π., τ. ΙΙ, σσ. 926-939.

[17] M. Weber, *Economy and Society,* Berkeley, University of California Press, 1978, τ. Ι, σσ. 303-305.

Σχήμα 4: M. Weber: Οι τάξεις, σύμφωνα με το θετικό ή αρνητικό προνόμιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας

Τάξεις/	Συμμετοχές
Ανώτερη: Επιχειρηματίες, Βιομήχανοι, Τραπεζίτες, Διευθυντικά Στελέχη	
Ενδιάμεση: Βιοτέχνες, Αγρότες,	Επαγγελματίες, Υπάλληλοι
Κατώτερη: Ειδικευμένοι, Ημιειδικευμένοι και Ανειδίκευτοι Εργάτες	

Πηγή: M. Weber, *Economy and Society*, όπ.π., τ. I, σσ. 303-305.

Η θέση ότι η κοινωνική δομή είναι αιώνια, βασισμένη σε ερεβώδεις ανισότητες και ιεραρχημένη, αποτελεί την ουσία στη θεώρηση του P. Sorokin. Η κοινωνική διαστρωμάτωση, με μια αιτιολόγηση η οποία θυμίζει τις πρώιμες θεωρίες των ελίτ, είναι η ταξινομική διάρθρωση των μεγάλων κοινωνικών διαφορών. Στις διαφορετικές εκδοχές της κοινωνικής διαστρωμάτωσης αναπτύσσονται, τουλάχιστον, μια ανώτερη, μια μεσαία και μια κατώτερη τάξη. Οι βασικές διαστρωματώσεις είναι η οικονομική, η επαγγελματική και η πολιτική. Η τοποθέτηση για την πολιτική διαστρωμάτωση αναδεικνύει τη μεγαλύτερη ευελιξία της έναντι των άλλων τύπων της διαστρωμάτωσης. Το βάθος και οι αλλαγές αυτής της διαστρωμάτωσης στο χρόνο και στις διαφορετικές κοινωνίες διακρίνονται για την ταχεία και συχνά μεγάλη διαφοροποίηση. Η ανάλυση για την επαγγελματική διαστρωμάτωση διακρίνει δύο επιμέρους μορφές ταξινόμησης και πιο συγκεκριμένα την ενδοεπαγγελματική και την διεπαγγελματική διαστρωμάτωση. Η σταθερή άποψη του P. Sorokin είναι ότι οι κοινωνικές διαφορές πρέπει να διατηρηθούν. Η κοινωνική δομή και οι ανισότητες οφείλουν να

παραμείνουν σταθερές. Ταυτόχρονα είναι απαραίτητο, να μην οδηγηθεί η κοινωνική οργάνωση στην κοινωνική καταστροφή και στις περιπέτειες των επαναστάσεων. Η λύση βρίσκεται στη διεύρυνση, τη θεσμοποίηση και την τυποποίηση ενός υπαρκτού φαινόμενου, της κοινωνικής κινητικότητας στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η ατομική πρόσβαση των ικανών μελών των κατώτερων τάξεων ή στρωμάτων στις ανώτερα στρώματα είναι μια πρόσφορη εκτόνωση των κοινωνικών εντάσεων και ανησυχιών και, το κρισιμότερο, η ταξική δομή διατηρείται σταθερή.[18]

Το υπόδειγμα της διαστρωμάτωσης του P. Sorokin και ιδίως οι αξιώσεις της κοινωνικής διατήρησης, με τα συστατικά της διαστρωμάτωσης και της κοινωνικής κινητικότητας, για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο της επανάστασης και της κοινωνικής καταστροφής, ενσωματώνονται στον αμερικάνικο λειτουργισμό. Η λογική αυτή είναι διακριτή στην ανάλυση του T. Parsons. Στην ανάλυση των K. Davis και W. Moore[19] επιχειρείται να προσδιοριστούν οι κατάλληλες διαδικασίες της επιλογής και των ανταμοιβών για τα ικανά μέλη της κοινωνίας στις κρίσιμες θέσεις της οικονομίας, των θεσμών και της πολιτικής οργάνωσης. Ο προσδιορισμός των κινήτρων και των επιβραβεύσεων συναρτάται ευθέως με τη δυνατότητα υλοποίησης της κοινωνικής κινητικότητας, με διεξοδικό τρόπο τόσο για τις ατομικές πορείες όσο και για την κοινωνική σταθερότητα ή ισορροπία.

[18] P. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*, New York, The Free Press, 1959, σσ. 11-13, 23-32, 57-58, 94-121.
[19] K. Davis, W. Moore, "Some principles of social stratification", *American Sociological Review,* Vol. 10, No 2, 1945, σσ. 242-249.

2 Η μετάθεση από την εκμετάλλευση στην κυριαρχία και οι «νέες μεσαίες τάξεις»

Η διαμόρφωση του συστήματος οργάνωσης της παραγωγής το οποίο συνηθίσαμε να χαρακτηρίζουμε ως φορντισμό-τεϊλορισμό, μετέβαλε αρκετές από τις διαστάσεις της παραγωγικής, της εργασιακής και της κοινωνικής οργάνωσης. Βασικό στοιχείο αυτού του υποδείγματος παραγωγής ήταν, ότι διεύρυνε με εξαιρετικό τρόπο τις δυνάμεις της μισθωτής εργασίας, ενώ συνέβαλε στην πλήρη ενδυνάμωση των ιδιοκτητών των μεγάλων επιχειρήσεων, οι οποίοι αποκτούν τις ιδιότητες των σύγχρονων μαικήνων. Η αριθμητική διεύρυνση της μισθωτής εργασίας συνδέεται με τις διαφοροποιήσεις στο επίπεδο και τις κατανομές των ειδικεύσεων, όπως και σε ένα πρωτοφανή στην ιστορία της οικονομίας διαχωρισμό των μισθωτών σε δύο ευμεγέθεις, αλλά ασύμμετρες, ομάδες μισθωτών. Οι εργάτες με τις μπλε φόρμες ή γενικότερα οι εκτελεστικά εργαζόμενοι γίνονται περισσότερο ανειδίκευτοι, ενώ η νέα ομάδα των μισθωτών εργάζεται με διανοητική εργασία και ανταποκρίνεται σε τεχνικές, οργανωτικές και λειτουργικές ειδικεύσεις, οι οποίες έχουν προϋπόθεση τα πιστοποιημένα εκπαιδευτικά προσόντα, ανάλογα με τις απαιτήσεις της διοικητικής ιεραρχίας μέσα στις επιχειρήσεις. Ο K. Kautsky είναι από τους πρώτους, οι οποίοι χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη ομάδα, «νέα μεσαία τάξη».[20] Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε «εργάτες» και «υπαλλήλους» είναι κρίσιμος τόσο για την κατανόηση της οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας

[20] K. Kautsky, *Η Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985 (1902), σ. 92.

όσο και για τον τρόπο αντίληψης των σημαντικών κριτηρίων της διάρθρωσης της καπιταλιστικής ταξικής δομής.

Η σύσταση και η επικράτηση του προκείμενου μοντέλου παραγωγικής και εργασιακής οργάνωσης και ιδίως η εδραίωση της γραφειοκρατικής πυραμίδας διοίκησης των επιχειρήσεων και του δημοσίου τροφοδότησε απόψεις για την ρόλο και την προοπτική των ανώτερων διευθυντικών ομάδων. Η άποψη ότι η ιδιοκτησία διαχωρίζεται από τον διευθυντικό έλεγχο, συνοδεύεται από την τοποθέτηση πως ο έλεγχος και οι λειτουργοί του είναι πλέον πιο σημαντικοί για την οικονομική πραγματικότητα από την κατοχή του κεφαλαίου και τους καπιταλιστές. Η καθημερινή διαχείριση σημαντικότατων πιστώσεων και η συνεχής διοικητική επικοινωνία με το ανθρώπινο δυναμικό καθιστά, σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, ευλογοφανή την πρόβλεψη ότι οι διευθυντές θα επιβληθούν στις κοινωνικές οργανώσεις ως η αδιαμφισβήτητα κυρίαρχη κοινωνική ομάδα.[21]

Με μια πρωτότυπη και εξαιρετικώς ενδιαφέρουσα προσέγγιση παρεμβαίνει στη συζήτηση, περί της μορφής της κοινωνικής δομής, ο C.W. Mills. Στην ουσία σε αυτήν την παρέμβαση, από την κοινωνική δομή η οποία αποτελείται από τρεις τάξεις, αφαιρείται η παλαιά μεσαία τάξη. Η τάξη αυτή, σύμφωνα με την εξέταση της αμερικάνικης περίπτωσης, επλήγη αποφασιστικά και συρρικνώθηκε με τελευταίο ορόσημο την κρίση του 1929-30. Στη θέση της και μάλιστα με τη μορφή της κάθετης ιεράρχησης προστίθεται η νέα μεσαία τάξη η οποία αποτελείται από μισθωτούς υπαλλήλους γραφείου. Η ενσωμάτωση στην

[21] J. Burnham, *Η Επανάσταση των Διευθυντών*, Αθήνα, Κάλβος, χ.χ. [αρχική έκδοση: J. Burnham, *The Managerial Revolution: What is Happening in the World*, New York, John Day Co., 1941].

ενδιάμεση γραφειοκρατία των επιχειρήσεων διαχωρίζει τους μισθωτούς υπαλλήλους από τη μίζερη κατάσταση των φορέων της χειρωνακτικής εργασίας, αλλά ταυτόχρονα εργαλειοποιεί παθητικά το ρόλο τους μέσα στον οργανωτικό μηχανισμό. Η υψηλότερη θέση στην ιεραρχία και οι σχετικώς καλύτερες αμοιβές τους, συνυπάρχουν με την έλλειψη νοήματος και προοπτικής. Η απομονωμένη εξατομίκευση μέσα στη μάζα δηλώνει τα αδιέξοδα του σύγχρονου ανθρώπου, παρά την ευημερία. Η χειραγώγηση της νέας μεσαίας τάξεις από τις λειτουργίες του οργανωτικού μηχανισμού επιτρέπουν την πιο εύκολη εδραίωση των κυρίαρχων στη σύγχρονη κοινωνία. Στο τέλος αυτής της διαδικασίας διαπιστώνεται η κοινωνική επαιτεία των μελών της νέας μεσαίας τάξης. Με εθελόδουλη αντίληψη είναι διαθέσιμα να προσφέρουν περισσότερες υπηρεσίες στους ισχυρούς. Οι ισχυροί, όμως, δεν είναι διατεθειμένοι να κάνουν περισσότερες παραχωρήσεις. Η δεδηλωμένη υποταγή είναι αρκετή.[22]

Σχήμα 5 C.W. Mills: Η Νέα Μεσαία Τάξη

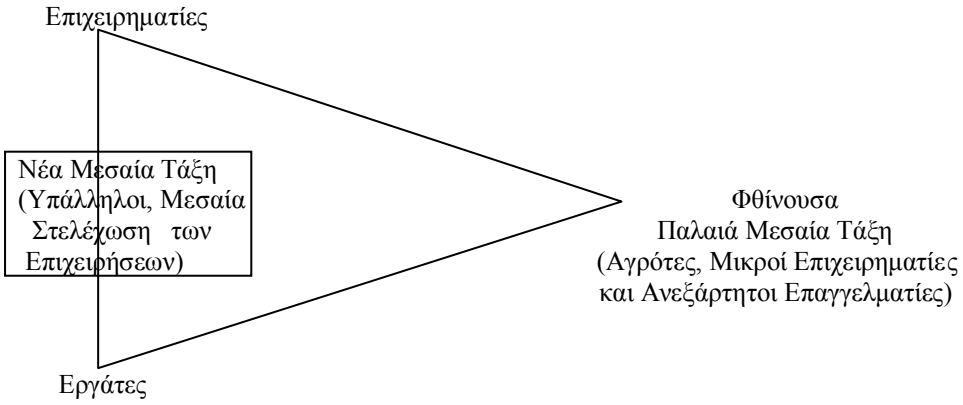

Πηγή: C.W. Mills [2002 (1951)].

[22] C.W. Mills, *White Collar: The American Middle Classes,* Oxford-New York, Oxford University Press, 2002 (1951).

Την πολιτική και τη μεταρρυθμιστική δυναμική των πολλαπλών συγκρούσεων μεταξύ των τάξεων και των επιμέρους ομάδων τους εξετάζει ο R. Dahrendorf. Η ανάλυση επισημαίνει το φαινόμενο της κυριαρχίας και της υποταγής στην παραγωγική και την κοινωνική οργάνωση. Η πρακτική σημασία της συγκεκριμένης θεώρησης στηρίζεται στην ενίσχυση των διευθυντικών ομάδων και της μεσαίας στελέχωσης των επιχειρήσεων. Οι νέες ιεραρχίες στην εργασιακή οργάνωση αναδιατάσσουν τους συσχετισμούς, ενώ η διαχείριση της εξουσιοδοτημένης αρμοδιότητας ανασυνθέτει τις σχέσεις εξουσίας με ασύμμετρο τρόπο έναντι των ποσοτικών αναλογιών των ομάδων στην παραγωγή. Η πραγματικότητα των σχέσεων κυριαρχίας παραμερίζει τη σημασία της εκμετάλλευσης.[23] Η αντίληψη θα δημιουργήσει μια νέα ώθηση για τη θεσμοποίηση των βιομηχανικών συγκρούσεων και την ενσωμάτωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων στην κατατομή της νομιμότητας, με ανοικτό το ενδεχόμενο των συνεχών αναπροσαρμογών και μεταρρυθμίσεων. Η θεώρηση πρόκειται να επηρεάσει είτε άμεσα είτε έμμεσα τις εκτιμήσεις για τη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο, αλλά με διαφοροποιημένα στοιχεία της θεώρησης, η πολιτική ανάλυση του R. Miliband[24] αποδίδει το συσχετισμό της ισχύος και την καθεστωτική σταθερότητα, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, στο συνασπισμό των ανώτερων και των μεσαίων τάξεων.

Ο Ν. Πουλαντζάς, στα μέσα της δεκαετίας του ’70, ανασχηματίζει

[23] R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Stanford University Press, 1959.
[24] R. Miliband, *The state in the capitalist society*, London, Weidenfield and Nicolson, 1969.

τον τρόπο με το οποίο κατανοείται η «νέα μεσαία τάξη» και εισηγείται τους προσδιορισμούς, αλλά και τα όρια της «νέας μικροαστικής τάξης». Ο τρόπος πρόσληψης των πολιτικών, των ιδεολογικών και των οικονομικών σχέσεων τροποποιεί την καταγραφή, το ρόλο και τη λειτουργία των τάξεων στον καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό. Η «νέα τάξη» του Ν. Πουλαντζά είναι «μικροαστική» επειδή οι ομάδες της αναπαράγουν ιδιόμορφα την ιδεολογία της μικροαστικής τάξης (το μικροαστικό ιδεολογικό υποσύνολο). Οι επεξεργασίες περί της παραγωγικής και της μη παραγωγικής εργασίας, όπως και περί των αντιθέσεων των φορέων της χειρωνακτικής και της διανοητικής εργασίας συνθέτουν τα ταξικά χαρακτηριστικά. Η νέα μικροαστική τάξη αποτελείται, σχεδόν, από το σύνολο εκείνων των μισθωτών, οι οποίοι δεν συμβάλλουν αμέσως στην υλική παραγωγή. Η ανάλυση, κατά συνέπεια, περιορίζει σημαντικά την αναλογία της εργατικής τάξης.[25]

Σχήμα 6 Ν. Πουλαντζάς: Η Νέα Μικροαστική Τάξη

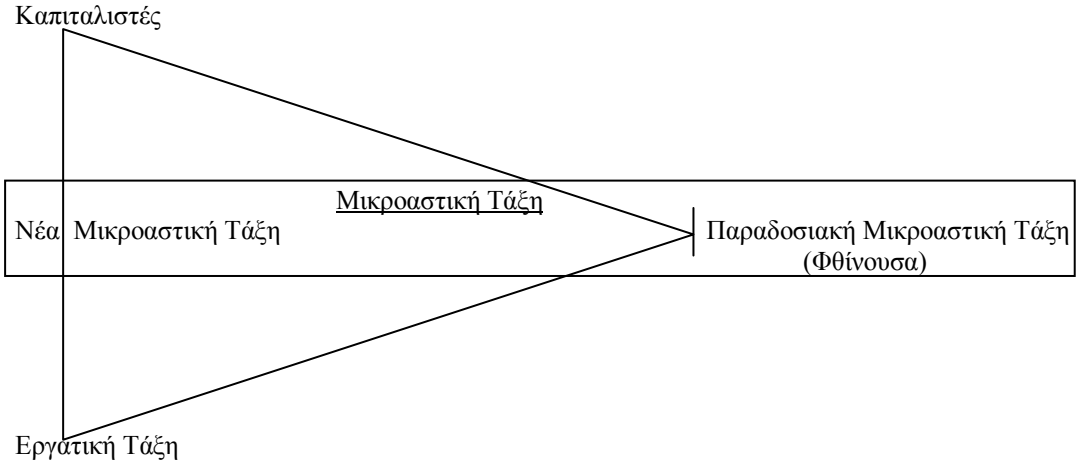

Πηγή: Ν. Πουλαντζάς [1984 (1974)].

[25] Ν. Πουλαντζάς, *Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

Η θεωρητική βάση της προσέγγισης του Ν. Πουλαντζά είναι, σε κάθε διάσταση της, συζητήσιμη, όπως συμβαίνει σε οποιαδήποτε πρωτότυπη κατάθεση. Η διανοητική κατασκευή της «γραφειοκρατικοποίησης» της διανοητικής εργασίας κινητοποιεί τους αναλυτές του φαινομένου της «ισχύος» να αντιλαμβάνονται σε βάθος τους μηχανισμούς και τις λειτουργίες της εξουσίας. Η συμμετοχή, η στήριξη και η ανοχή στην εξουσία μπορεί να εξαρτάται, εκτός από τους ευθείς εξαναγκασμούς, από τις ωφέλειες τις οποίες θεωρούν ότι διασφαλίζουν οι ιεραρχημένοι, ακόμη και οι κατώτεροι, διαχειριστές της ισχύος.

Παρά τις καινοτομίες της κατανόησης, η συγκεκριμένη αντίληψη περιέγραφε μια παρελθούσα εποχή της καπιταλιστικής κοινωνίας, δηλαδή της εργασιακής και της ταξικής δομής την περίοδο του κυριαρχίας του υποδείγματος του φορντισμού-τεϊλορισμού. Η οργάνωση της εργασίας έμελλε να μεταβληθεί και μαζί της να αναιρεθούν πολλά από τα στοιχεία της σύστασης και της παρουσίας, τόσο της «νέας μεσαίας τάξης» του C.W. Mills όσο και της «νέας μικροαστικής τάξης» του Ν. Πουλαντζά.

3 Ο κατακερματισμός της εργασίας και οι απεικονίσεις της κοινωνικής δομής

Η κρίση απόδοσης, την οποία αντιμετωπίζει ο φορντισμός ήδη από το τέλος της δεκαετίας του ’60, δημιουργεί στις αρχές της δεκαετίας του ’70

τα πρώτα σπαράγματα ενός νέου καταμερισμού της εργασίας. Στο εργοστάσιο της Volvo στο Kalmar πραγματοποιείται μια σημαντική καινοτομία στην οργάνωση της εργασίας. Από τους περισσότερους αναλυτές θεωρείται ότι η μετάβαση ουσιαστικά πραγματοποιείται στην Ιαπωνία και ιδίως στο εργοστάσιο της Toyota στο τέλος της δεκαετίας του ’70, αλλά διατυπώνεται η εκτίμηση ότι τη δεκαετία του ’80 το κέντρο αναφοράς μετατίθεται κυρίως στις ΗΠΑ και τη Βρετανία, ενώ αργότερα οι αλλαγές παρεισφρέουν στην ηπειρωτική Ευρώπη.

Την ίδια περίοδο μετατοπίζεται το δόγμα της δημόσιας χρηματοδότησης της οικονομίας. Τα δύο βραβεία Νόμπελ στον F.A. Hayek και τον M. Friedman σηματοδοτούν τη σταδιακή αλλαγή στις προτεραιότητες της δημόσιας πολιτικής. Η τάση των εκπροσώπων του «νεοφιλελευθερισμού» για τη μείωση των επιχειρηματικών φόρων, τη συνεχή ροπή προς τις ιδιωτικοποιήσεις, τη συστηματική υποχρηματοδότηση των κρατικών δομών για την κοινωνική υποστήριξη συνοδεύει την εξτρεμιστική επιθετικότητα εναντίον των εργατικών συνδικάτων και των κοινωνικών δικαιωμάτων, ιδίως των φτωχών και των πιο ευάλωτων φορέων της εργασίας. Το υπόδειγμα του κοινωνικού κράτους εγκαταλείπεται και δίνει σταδιακά τη θέση του σε ένα μοντέλο δημόσιας διαχείρισης, το οποίο στηρίζει με απροκάλυπτο τρόπο, αλλά και με σημαντικές καινοτομίες, τη μεγάλη επιχειρηματικότητα και την αδηφάγο προσδοκία του για πολύ υψηλά κέρδη.

Στο νέο περιβάλλον διαμορφώνεται η ομάδα εργασίας και η ευέλικτη συναρμολόγηση αντικαθιστά τη γραμμή παραγωγής, οι ειδικότητες περιορίζονται σε αριθμό και γίνονται ευρύτερες, οι δράσεις του διευθυντικού προσωπικού συστέλλονται και τα στελέχη τους

μειώνονται σε αριθμούς και σε παρεμβάσεις στην παραγωγική διαδικασία. Οι πολλαπλές καινοτομίες αξιοποιούν την ομάδα εργασίας και διαμορφώνουν αποδοτικούς τύπους επιχειρησιακής ετοιμότητας. Ο περιορισμός των ειδικοτήτων προσδιορίζει τη νέα τάση στην οργάνωση της εργασίας και συνδυάζεται με τις συνεχείς καθημερινές βελτιώσεις και μια νέα γραφειοκρατία απρόσωπων διαδικασιών η οποία στοχεύει στο να μειώνει δραστικά τους νεκρούς χρόνους της εργασίας. Η ανάγκη, να αντικρίζονται αμέσως ο χρόνος της εργασίας και οι αμοιβές, γίνεται εμμονή και εγκαινιάζει μια συνεχή ανάγκη αναπροσδιορισμού των καθεστώτων της εργασίας. Ταυτόχρονα συνοδεύεται από την αξίωση να καθίσταται η εργατική δύναμη γενικά φθηνότερη, σε σχέση με το παρελθόν.

Η νέα κατάσταση είναι σίγουρο ότι διαλύει και αναμειγνύει τις διευθυντικές ομάδες και τις ομάδες των υπαλλήλων της μεσαίας στελέχωσης. Οι ομάδες από την προηγουμένως μεσαία στελέχωση, ιδίως στους κλάδους της μη υλικής παραγωγής, ανασυντίθενται με τις διαφοροποιημένες ομάδες των εκτελεστικά εργαζόμενων μισθωτών. Η κινητικότητα μεταξύ τους γίνεται τόσο ταχεία, ώστε η έννοια της «νέας μεσαίας τάξης» να στερείται νοήματος. Ένας κοινός προσδιορισμός ξεχωρίζει στην κατατομή όλων των ομάδων: η ανασφάλεια για το καθεστώτος της εργασίας, το εισόδημα και τη διάρκεια τους.

Στην εργασιακή οργάνωση συνυπάρχουν, ως συνεργάτες, οιωνεί συνεργάτες, αναπληρωτές ή ακόμη και ανταγωνιστές οι εργαζόμενοι στα πλήρη και κανονικά καθεστώτα, οι μερικώς απασχολούμενοι, οι εργαζόμενοι στους απίθανους συνδυασμούς της ευελιξίας, όσοι μπαινοβγαίνουν συχνά στην αγορά εργασίας, οι φαινομενικώς ελεύθεροι

επαγγελματίες και οι άνεργοι. Οι «συνεργάτες και ανταγωνιστές» φαινομενικά έχουν, μέσα στην εργασιακή διαδικασία διαφορετικά χαρακτηριστικά και, πάντως, δεν χαρακτηρίζονται από τις παρελθούσες μορφές αλληλεγγύης.

Οι διεκδικήσεις, όταν εκδηλώνονται, της κάθε διαφορετικής ομάδας θεωρούνται ιδιοτελείς ή και περιοριστικές των συμφερόντων των άλλων ομάδων. Οι διεκδικούντες φαίνονται συχνά πιο προνομιούχοι από τους υπόλοιπους. Οι ιδιοτελείς εκπρόσωποι των επιχειρήσεων διαχειρίζονται με επιτυχία μέχρι σήμερα τις διαφοροποιήσεις των εργασιακών ομάδων. Αξιοποιούν τους ανταγωνισμούς τους και απολαύουν πρωτοφανών κερδών. Οι μισθωτοί είναι η συντριπτική πλειονότητα των απασχολούμενων και όμως αδυνατούν να γίνουν κοινωνική τάξη. Η πλειονότητα τους είναι οργανωτικά φθίνουσα και διεκδικητικά αναποτελεσματική, επειδή είναι πολύ-διασπασμένη και πολιτικά περιθωριοποιημένη. Δύσκολα οι συγκεκριμένες μερίδες των μισθωτών μπορούν να γίνουν πολιτική πλειοψηφία, καθώς οι εργασιακές τους αξιώσεις αντιφάσκουν μεταξύ τους και τα κοινά τους συμφέροντα απέναντι στους φορείς του κεφαλαίου δεν δύνανται να λάβουν τη μορφή ενός κοινού στρατηγικού προγράμματος. Η ήττα της εργασίας είναι δημιούργημα της ενεργούς νίκης του κεφαλαίου.

Στο πλαίσιο της παρούσας παρέμβασης πρόκειται να κάνω μια πολύ περιορισμένη αναφορά στην αντίληψη του D. Bell, αν και έχει κάποια θέση στη συζήτηση. Τέσσερις δεκαετίες από την διατύπωσή της θεωρίας, σχετικά με την μεταβιομηχανική κοινωνία, καταλαβαίνουμε ότι τα χαρακτηριστικά της, τα υποκείμενα και οι διαδικασίες, στις οποίες επικεντρώνει η ανάλυση, είτε απουσιάζουν είτε δεν έχουν τις υποστάσεις

που προέβλεπε η συγκεκριμένη πολιτική ανάλυση (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: Διαστρωμάτωση και Ισχύς, Σύμφωνα με τον D. Bell

	Προβιομηχανική	Βιομηχανική	Μετά-Βιομηχανική
Πηγή	Γη	Μηχανές	Γνώση
Κοινωνική Εστίαση	Γεωργική Εκμετάλλευση	Επιχειρηματικές Εταιρίες	Πανεπιστήμιο, Ερευνητικό Ινστιτούτο
Κυρίαρχες Φιγούρες	Γαιοκτήμονες, Στρατός	Επιχειρηματίες	Επιστήμονες, Ερευνητές
Μέσα της Πολιτικής Ισχύος	Άμεσος Έλεγχος	Έμμεση Επιρροή στην Πολιτική	Ισορροπία Τεχνικών-Πολιτικών Δυνάμεων, Προνομίων και Δικαιωμάτων
Ταξική Βάση	Ιδιοκτησία, Στρατιωτική Δύναμη	Ιδιοκτησία, Πολιτική Οργάνωση, Τεχνικά Προσόντα	Τεχνικά Προσόντα, Πολιτική Οργάνωση
Πρόσβαση	Κληρονομιά, Κατάσχεση μέσω της Στρατιωτικής Δράσης	Κληρονομιά, Πατρωνία, Εκπαίδευση	Εκπαίδευση, Κινητικότητα, Συνεργασία

Πηγή: D. Bell [1999 (1973)], σ. 359.[26]

Μένει μια τοποθέτηση, σχετικά με την επικράτηση του τομέα των υπηρεσιών, στην οικονομική οργάνωση. Οι πρωτοπόρες χώρες διαμορφώνουν οικονομίες με τεράστιο τριτογενή τομέα (Διάγραμμα 1) και η συντριπτική πλειονότητα των απασχολουμένων εργάζεται στις υπηρεσίες (Διάγραμμα 2). Με λίγη προσοχή, ωστόσο, γίνεται κατανοητό ότι και αυτή η διαπίστωση παραβιάζει ανοικτές θύρες, καθώς από την τρίτη δεκαετία του εικοστού αιώνα είναι σαφές ότι οι υπηρεσίες είναι ο επικρατών τομέας παραγωγής, στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές

[26] D. Bell, *The coming of the post-industrial society*, New York, Basic Books, 1999 (1973).

χώρες.[27]

Διάγραμμα 1

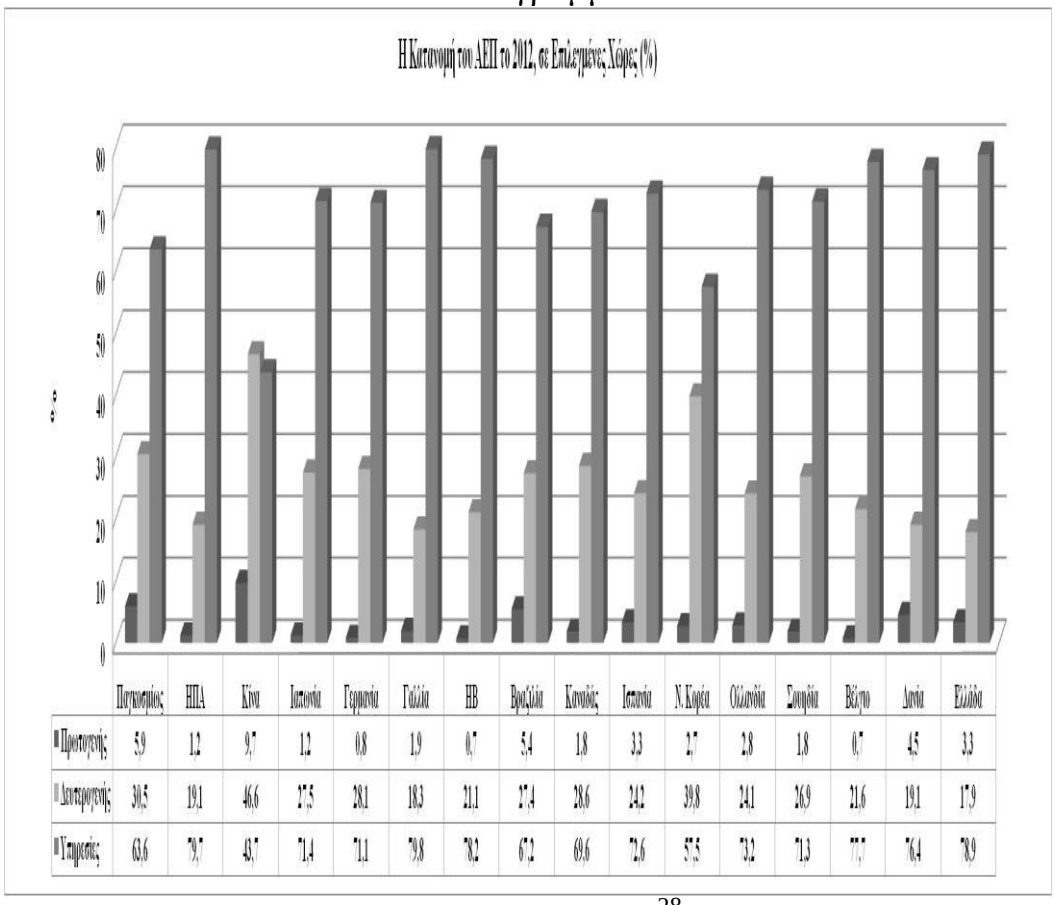

Πηγή: International Monetary Fund (IMF).[28]

[27] C. Clark, *The Conditions of Economic Progress*, London, MacMillan & Co. Ltd., 1940 (revised and reprinted in 1951).

[28] International Monetary Fund (IMF), "Nominal GDP list of countries. Data for the year 2012", *World Economic Outlook Database*, 2012 (April).

Διάγραμμα 2

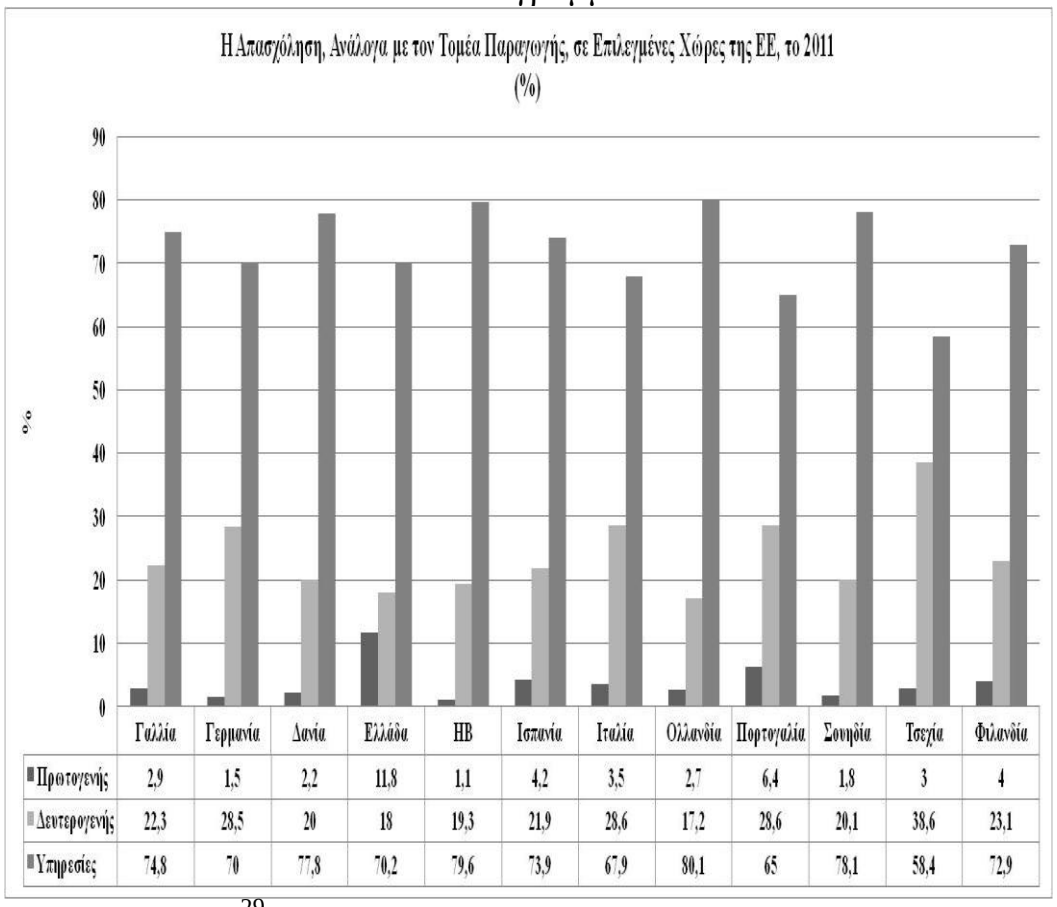

	Γαλλία	Γερμανία	Δανία	Ελλάδα	ΗΒ	Ισπανία	Ιταλία	Ολλανδία	Πορτογαλία	Σουηδία	Τσεχία	Φιλανδία
Πρωτογενής	2,9	1,5	2,2	11,8	1,1	4,2	3,5	2,7	6,4	1,8	3	4
Δευτερογενής	22,3	28,5	20	18	19,3	21,9	28,6	17,2	28,6	20,1	38,6	23,1
Υπηρεσίες	74,8	70	77,8	70,2	79,6	73,9	67,9	80,1	65	78,1	58,4	72,9

Πηγή: Eurostat.[29]

Η προσέγγιση του Ε.Ο. Wright κατανοεί αρκετές από τις πρώιμες πλευρές της νέας πραγματικότητας και αναθεωρεί την εικόνα της κοινωνικής δομής. Απομακρύνεται, ως εκ τούτου, από τις εκτιμήσεις του Ν. Πουλαντζά, σχετικά με τα κριτήρια του προσδιορισμού και την έκταση της «νέας μικροαστικής τάξης». Η ανάλυση επαναλαμβάνει ότι η ταξική δομή περιγράφεται από την καπιταλιστική, την εργατική και την

[29] Eurostat, *European Social Statistics*, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2013.

παραδοσιακή μικροαστική τάξη. Εκείνο, το οποίο επισημαίνεται, είναι το γεγονός ότι το μείζον μέρος της «νέας μεσαίας τάξης» υποβαθμίζεται και αποσυντίθεται. Οι ομάδες της νέας μεσαίας τάξης αναγνωρίζονται ως «αντιφατικές ταξικές τοποθετήσεις». Οι «αντιφατικές ταξικές τοποθετήσεις» τοποθετούνται μεταξύ των τάξεων που αναγνωρίζει η κλασική μαρξιστική ανάλυση. Οι νέες κοινωνικές κατηγορίες προσδιορίζονται από τις σύνθετες και αντίθετες επιδράσεις, τις οποίες ασκούν πάνω τους οι ταξικές σχέσεις και με βασικό κριτήριο την «εκμετάλλευση». Η «αντιφατική ταξική τοποθέτηση των διευθυντών και των προϊσταμένων» τοποθετείται μεταξύ της αστικής και της εργατικής τάξης. Η «αντιφατική ταξική τοποθέτηση των ημιαυτόνομων εργαζομένων» εντάσσεται στο ενδιάμεσο μεταξύ της εργατικής και της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης. Μεταξύ της αστικής και της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης αναγνωρίζεται η «αντιφατική ταξική τοποθέτηση των μικρών εργοδοτών». Η πρωτοκαθεδρία του κριτηρίου της εκμετάλλευσης στην ανάλυση του E.O. Wright είναι αξιοσημείωτη. Η αντίληψη, όπως μπορούμε να εκτιμήσουμε, απηχεί τις πρόσφατες μεταβολές στην παραγωγική και την εργασιακή οργάνωση της μεταφορντικής εποχής.[30]

[30] E.O. Wright, *Classes*, New York, Verso, 1985.

Σχήμα 7 Η Τυπολογία του Ε.Ο. Wright

Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής

Απλή Εμπορευματική Παραγωγή

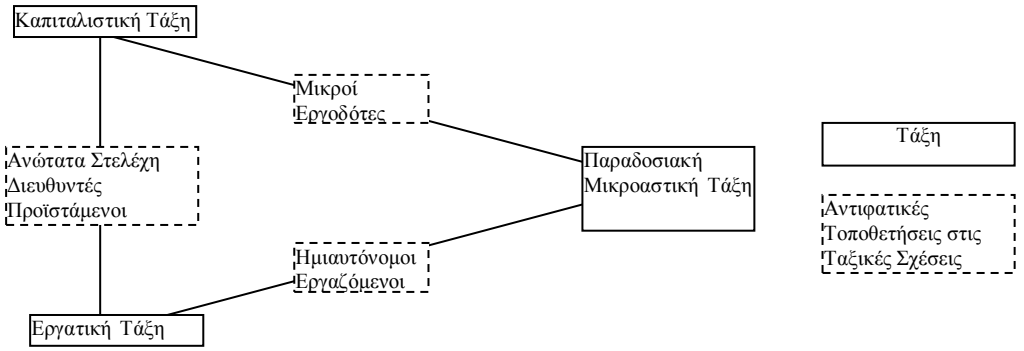

Πηγή: Ε.Ο. Wright (1985), *όπ.π.*, σ. 48.

Ορισμένες πολύ πρόσφατα διατυπωμένες αναλύσεις, όπως αυτή των G. Dumenil και D. Levy, θεωρούν ότι υπάρχει μια σημαντική διαφοροποίηση στους συσχετισμούς των διευθυντικών ομάδων και καταγράφουν τη σύσταση μιας υβριδικής ανώτερης τάξης.[31] Οι ομάδες των διευθυντών, οι οποίες ασχολούνται με την διοίκηση του ανθρώπινου δυναμικού και την καθημερινή λειτουργία των επιχειρήσεων, αντιμετωπίζουν μια υποχώρηση. Από την άλλη πλευρά ενισχύονται τα ανώτατα διευθυντικά στελέχη, τα οποία επιλαμβάνονται των χρηματοοικονομικών ζητημάτων και της διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα εκείνων που έχουν τη μορφή των αξιόγραφων.[32] Τα ανώτατα διευθυντικά στελέχη αμείβονται με πολύ υψηλά ποσά, τα οποία είναι συνθέσεις των υψηλών μισθών και των αποδόσεων των μεριδίων τους από τα διαχειριζόμενα κεφάλαια. Η οικονομική βελτίωση των καπιταλιστικών τάξεων και των ανώτατων

[31] G. Dumenil, D. Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge Mass.-London, Harvard University Press, 2011.
[32] Στο ίδιο, σσ. 84-85.

διευθυντικών στελεχών, τα οποία είναι αρμόδια για τη χρηματοοικονομική διαχείριση, απεικονίζεται στην εκτόξευση των αποδόσεων τους, από το 1980 και μέχρι την εκδήλωση της πρόσφατης οικονομικής κρίσης.[33] Στη δική μας ανάγνωση η νέα υβριδική ανώτερη τάξη, την οποία αναγνωρίζουν οι προκείμενοι συγγραφείς, επισημαίνει την απορρόφηση των ανώτατων διευθυντικών θέσεων από την καπιταλιστική τάξη. Δηλώνει, κατ' αυτήν την έννοια, είτε την απόκτηση σημαντικού κεφαλαίου από τα ανώτατα διευθυντικά στελέχη και την ανοδική κοινωνική κινητικότητά τους είτε την ενεργοποίηση των μελών της καπιταλιστικής τάξης στην επιτελική λειτουργία των επιχειρήσεων. Εφόσον αυτές οι διαπιστώσεις είναι ευσταθείς, το διανόημα του J. Burnham, σχετικά με την διευθυντική επανάσταση και την επερχόμενη κοινωνική κυριαρχία των διευθυντών είναι αντιμέτωπο με μείζονες και βάσιμες αμφισβητήσεις.

4 Η σημασία της ταξικής δομής για τους προσδιορισμούς του κοινωνικού υποκειμένου

Οι ανασυνθέσεις της κοινωνικής δομής, οι οποίες έχουν τη βάση τους στις αλλαγές του καταμερισμού της εργασίας, διαμορφώνουν ανάλογες τάσεις για την εκτίμηση των συλλογικών υποκειμένων και της στρατηγικής τους στην κοινωνική οργάνωση. Το δίλημμα, περί της διατήρησης ή της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος, παρακολουθεί την προκείμενη εκτίμηση.

[33] Στο ίδιο, σσ. 46-52.

Στην εποχή την οποία διανύουμε, παρά την πάνδημη συμμετοχή των πληθυσμών στο καθεστώς της μισθωτής υπαγωγής, ο κατακερματισμός των εργαζομένων, σε πολλαπλά, κινητικά και χρονικά ασταθή καθεστώτα της απασχόλησης, δημιουργεί τη φαινομενική εντύπωση ότι διασπώνται όλες οι προηγούμενες συλλογικές ενότητες και πως κάθε γνωστή στρατηγική για την εργασία αναιρείται, χωρίς άλλες προοπτικές. Είναι άξιο προσοχής ότι αυτή η αναλυτική στάση διαχέεται στη ριζοσπαστική σκέψη.

Οι μελέτες του A. Gorz και του P. Glotz έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον των μελετητών. Αποτελούν, βέβαια, προσπάθειες για την αναμόρφωση της αριστερής και της σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής και συνιστούν σίγουρα απομακρύνσεις από τις δεδηλωμένες στρατηγικές των τάξεων στην καπιταλιστική κοινωνία.

Το εγχείρημα για τον A. Gorz αφορά στην κατηγορηματική αμφισβήτηση του πρωτοπόρου και ηγεμονικού ρόλου της εργατικής τάξης και της πολιτικής της πρότασης. Η αναθεώρηση στο πεδίο της ταξικής δομής, με συντελεστή την παραγωγική αλλαγή, πήρε τη μορφή της «μη-κοινωνίας» των «μη-τάξεων». Η διανοητική κατασκευή, όμως, της «μη-τάξης» των «μη-εργατών» δεν είχε κύρια αιτία την κατάσταση της εργατικής ή ακόμη της αστικής τάξης, αλλά των υπαλλήλων της νέας μεσαίας τάξης, η οποία αποσυντέθηκε κατά την υπέρβαση του φορντικού υποδείγματος της παραγωγής και του τεϊλορικού μοντέλου της διοίκησης.[34] Είναι ένα ερώτημα: γιατί η διάλυση μιας τάξης, οδηγεί στη διάλυση όλων των τάξεων και γενικά της ταξικής δομής; Το σημαντικό

[34] A. Gorz, *Αντίο Προλεταριάτο*, Αθήνα, Νέα Σκέψη, 1986, σσ.

ζήτημα, κατά την εκτίμηση μας, είναι το ακόλουθο: με ποιο υποκείμενο και ποια στρατηγική αντιμετωπίζεται η συγκεκριμένη ταξική δομή;

Ο P. Glotz επιχειρεί να επιλύσει, στα μέσα της δεκαετίας του ’80, τα προβλήματα του πολιτικού προσδιορισμού, τα οποία καθηλώνουν τα σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα σε δευτερεύοντα ρόλο. Ο συγγραφέας προσπάθησε να αντιτάξει ένα νέο πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας στην πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού. Η πρόταση του επιτηδευμένα αμφισβητεί το «παλαιό» κοινωνικό υποκείμενο, την εργατική τάξη, και την «πολιτική των οδοφραγμάτων», όπως απαξιωτικά χαρακτηρίζει την πρακτική της. Η επινόηση του αριστερού ατομισμού επισημαίνει την ανάγκη για την αξιοποίηση της ελευθερίας των αγορών με κάποια απροσδιόριστη κοινωνική ευαισθησία. Η πιο σημαντική θεωρητική διαπίστωσή του, στο ίδιο πλαίσιο, είναι η ανάδυση της κοινωνίας των δύο τρίτων. Σε αυτή τη δομή συμμετέχουν, με μέγιστη ασάφεια, τα δύο τρίτα των ενταγμένων (διευθύνουσες ομάδες, υπάλληλοι, εργάτες, αυτοαπασχολούμενοι) και το ένα τρίτο των αποκλεισμένων (νέοι, γυναίκες, συνταξιούχοι, άνεργοι, άτομα με ειδικές ανάγκες, φτωχοί). Στην ουσία διαλύει τις τάξεις, τις οποίες ατάκτως στριμώχνει στις κατηγορίες είτε των εντεταγμένων είτε των αποκλεισμένων.[35]

Η ουσιαστική ανοχή στη νεοφιλελεύθερη αντίληψη προαλείφεται τον επικείμενο συμβιβασμό με τη μονεταριστική πολιτική στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Η «κοινωνία των δύο τρίτων» είναι το σχηματικό όχημα για την επερχόμενη εξέλιξη. Επισημαίνει την απόσυρση των αντιστάσεων στην επέλαση των αγορών και την πρόσκληση προς τους ισχυρούς για

[35] P. Glotz, Μανιφέστο για τη Νέα Ευρωπαϊκή Αριστερά, Αθήνα, Οδυσσέας, 1986,σσ. 32-37.

συνεργασία, προκειμένου να σχηματιστεί ένας νέος συσχετισμός εξουσίας, ο οποίος θα συμπεριλαμβάνει και τη σοσιαλδημοκρατία.

Έχει μια αξία να σημειώσουμε ότι, μια δεκαετία περίπου αργότερα, η ανάλυση του A. Giddens[36] αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη θετική υποδοχή της νεοφιλελεύθερης πολιτικής από την πλευρά των μεσαίων τάξεων, λόγω της ευνοϊκής φορολογικής τους αντιμετώπισης. Είναι μια εναλλακτική εκδοχή αναγνώρισης της κοινωνικής συμμαχίας, η οποία δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία των εκπροσώπων της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, ανάμεσα στις ανώτερες και μεσαίες τάξεις, επαναλαμβάνοντας ουσιαστικά σχηματικές διαπιστώσεις από προγενέστερα διανοήματα. Η τοποθέτηση αυτή παραμερίζει το μείζον μέρος της ερμηνείας του P. Glotz. Διατηρεί ως ιδέα το συνδυασμό του πολιτικού συμβιβασμού με τους ισχυρούς, μαζί με την αόριστη απαίτηση για την κοινωνική ευαισθησία.

Ο όρος: «πλήθος» (multitude), τον οποίο προβάλλουν οι M. Hardt, A. Negri, απηχεί την θεωρητική αποστασιοποίηση από τρεις δόκιμες έννοιες, οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα από τις πολιτικές αναλύσεις: την «εργατική τάξη», τη «μάζα» και το «λαό».[37] Το «πλήθος» στη δράση του εκφράζεται με έναν πολυδιάστατο ατομικό και συλλογικό

[36] Α. Γκίντενς, *Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς. Το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής,* Αθήνα, Πόλις, 1999· Α. Γκίντενς, *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα, Πόλις, 1998.

[37] M. Hardt, A. Negri, *Multitude*, New York, The Penguin Press, 2004. Οι διαφορές από το «λαό» συμπυκνώνονται στο γεγονός ότι το «πλήθος» εκφράζει την πολλαπλότητα, ενώ ο «λαός» δίνει την αίσθηση της ενιαίας ταυτότητας και της μοναδικότητας. Η «μάζα» συνθέτει μια ασαφή και ετερογενή ενότητα, σε μια γκρίζα απόχρωση. Το «πλήθος», κατά τα λεγόμενα, είναι πολύχρωμο και αντιπροσωπεύει τη διατήρηση των διαφορών, με μόνη πρόκληση την ανάγκη να συνεχιστεί η επικοινωνία και δράση μέσα στην πολλαπλή διαφορετικότητα (στο ίδιο, σ. xiv). Τέλος το μέγιστο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έκθεση των διαφορών του «πλήθους» από την εργατική τάξη. Σύμφωνα με την τοποθέτηση των συγγραφέων η έννοια της εργατικής τάξης έχει εφαρμογή, κυρίως, για τους μισθωτούς εργάτες στην υλική παραγωγή και ιδιαίτερα στην παραδοσιακή βιομηχανία ή σε άλλες εκδοχές σε όλους τους μισθωτούς εργάτες, αλλά δεν περιλαμβάνει τους φτωχούς και κάθε εργαζόμενο που δεν είναι μισθωτός. Το «πλήθος» είναι ανοικτό και συμπεριλαμβάνει κάθε εργαζόμενο της σημερινής εξέλιξης της παραγωγής (στο ίδιο, σσ. xiv-xv).

ακτιβισμό, με δίκτυα, σε πολλά διαφορετικά πεδία και σε πολλαπλά αντικείμενα δράσης ή αντίδρασης.[38]

Η περιγραφή του A. Negri, σε μια συνοπτική παρουσίαση,[39] μας κάνει να αντιληφθούμε ότι το «πλήθος» είναι μια ευρεία ομάδα διανοητικώς εργαζομένων, οι οποίοι δεν μπορούν να διοικηθούν, παρά μόνο με παρασιτικό και βάναυσο τρόπο. Το πλήθος αυτό αντανακλά τη διάλυση των τάξεων και την αναίρεση της δυνατότητας για την αυτό-οργάνωσής τους. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του A. Negri το «πλήθος» δεν είναι αδόμητος όχλος ο οποίος πρέπει να τιθασευτεί και να διοικηθεί με τη βία.[40] Το «πλήθος» είναι «ένα ανοικτό και εκτεταμένο δίκτυο στο οποίο όλες οι διαφορές μπορούν να εκφράζονται, ελεύθερα και με ισότητα, ένα δίκτυο που δημιουργεί τα μέσα της επικοινωνίας για να μπορούμε να εργαζόμαστε και να ζούμε σε κοινό πλαίσιο».[41]

Ο προσδιορισμός του «πλήθους» μας κάνει να σκεφτούμε ότι αυτό το ασαφές συνονθύλευμα ανταποκρίνεται αμέσως στην αποσύνθεση της «νέας μεσαίας τάξης» των μισθωτών υπαλλήλων, των φορέων της διανοητικής εργασίας, οι οποίοι κάποτε κάλυπταν μαζικά τη μεσαία στελέχωση των επιχειρήσεων. Επειδή προέρχεται από αυτήν την πρόσκαιρη, για την εξέλιξη του καπιταλισμού, κοινωνική ομάδα δεν διαθέτει τη δυνατότητα της αυτό-οργάνωσης, επειδή ακριβώς δεν την διέθετε ποτέ. Δεν είχε καν τη διάθεση για την αυτό-οργάνωση της, επειδή δεν είχε καμιά προωθητική στρατηγική για τη μισθωτή εργασία στην προοπτική της δημιουργίας γεγονότων ικανών να προκαλέσουν την

[38] M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 2000, σ. 25
[39] A. Negri, *Back To The Future*, http://marxsite.com/backtothefuture.pdf,
[40] Στο ίδιο, σσ. 3-4.
[41] M. Hardt, A. Negri, *Multitude*, New York, The Penguin Press, 2004, σσ. xiii-xiv

κοινωνική αλλαγή.[42] Πολύ περισσότερο, επειδή δεν ήταν ποτέ πραγματικά συλλογικό υποκείμενο, δεν μπορεί η αποσύνθεση τους να διαλύσει όλες τις κοινωνικές τάξεις και να αναιρέσει το ταξικό φαινόμενο. Ένας τέτοιος αστήρικτος ισχυρισμός υποστηρίζει μόνο τη μονοκρατορία των καπιταλιστών και τον απαράδεκτο ισχυρισμό ότι πλέον υπάρχουν μόνο μεσαίες τάξεις![43]

Το πλήθος είναι περισσότερο ένας μοχλός για να κατασκευαστεί διανοητικά ο αποδιαρθρωτικός σχηματισμός, ο οποίος σκοπεύει να θέτει εμπόδια, να πραγματοποιεί αιφνίδιες εμφανίσεις και να διαταράσσει την παγκόσμια καπιταλιστική ομαλότητα, αξιοποιώντας κάθε διαθέσιμη δύναμη, ανεξάρτητα από τον κοινωνικό προσδιορισμό, τη ιδιοτέλεια και τον ειδικό σκοπό της. Οι ομάδες των «άτακτων», οι οποίοι αυθαίρετα συνυπολογίζονται ως μια κοινή δύναμη συγχρωτίζονται με τη λογική του «αντάρτικου» στον καπιταλισμό, την κυριαρχία, την άσκηση της καταστολής (τόσο γενικά) και συσκοτίζουν τον αόριστο τελικό στόχο.

[42] Είναι σαφές ότι συμφωνώ απολύτως με την άποψη του C.W. Mills (=*White Collar: The American Middle Classes,* όπ.π., σσ. 353-354): «Είναι η οπισθοφυλακή. Βραχυπρόθεσμα θα επηρεαστούν από τον πυρετό του συναγωνισμού. Μακροπρόθεσμα θα ακολουθήσουν το δρόμο της ισχύος, γιατί εν τέλει το γόητρο καθορίζεται από την ισχύ. Στο μεταξύ μέσα στην πολιτική αγορά».. «οι νέες μεσαίες τάξεις είναι διαθέσιμες για πώληση. Όποιος είναι αρκετά αξιόπιστος και ισχυρός μπορεί να τις αποκτήσει. Μέχρι τώρα, όμως, δεν έχει υποβληθεί κάποια σημαντική προσφορά»!

[43] Κάποιες εκδοχές παρόμοιων ισχυρισμών παρουσιάζονται από τις μελέτες των ισχυρών χωρών και αναλύσεων στο πλαίσιο των σημαντικών διεθνών οργανισμών. Πβ., U.S. Department Of Commerce (Economics and Statistics Administration), Office of the Vice President of the United States (Middle Class Task Force), *Middle Class in America*, Washington D.C., 2010 (January)· H. Kharas, "The Emerging Middle Class in Developing Countries", OECD, Development Centre, *Working Papers*, No. 285, 2010 (January).

5 Η κοινωνική πόλωση: Η σχέση κεφαλαίου και μισθωτής υπαγωγής

Οι πρωτοπόρες χώρες του σημερινού κόσμου παρουσιάζουν μια εξαιρετική πόλωση στη δομή της απασχόλησης. Με βάση το γεγονός ότι η δομή της απασχόλησης αμέσως ή εξ αντανάκλασης συμπυκνώνει τα περισσότερα χαρακτηριστικά, τα οποία κάνουν αισθητή την ανισότητα, η εργασιακή πόλωση προβάλλεται και στην κοινωνική πόλωση.

Στο επόμενο διάγραμμα επελέγησαν, ως υποδείγματα της εργασιακής δομής, δύο από τις τρεις πλουσιότερες χώρες της σύγχρονης εποχής, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία. Στις ΗΠΑ η εργασιακή και επομένως η κοινωνική πόλωση είναι εξαιρετικά εμφανής και, έστω σε περιορισμένη έκταση, διευρύνεται ακόμη και τα πρόσφατα έτη. Στην Ιαπωνία είναι εύκολο να διαπιστωθεί ότι η οικονομική εξέλιξη κατάστρεψε τους αυτοαπασχολούμενους και διεύρυνε πάρα πολύ τη μάζα, όπως και την αναλογία, των μισθωτών στην απασχόληση. Είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα η συνεχής υποχώρηση του αθροίσματος των εργοδοτών και των αυτοαπασχολούμενων στις ΗΠΑ. Είναι η αποτύπωση της πραγματικότητας πως η επιχειρηματικότητα, η οποία δημιουργεί απασχόληση, συνδέεται αποκλειστικά με τα μεγάλα μεγέθη των επιχειρηματικών οργανώσεων.

Διάγραμμα 3

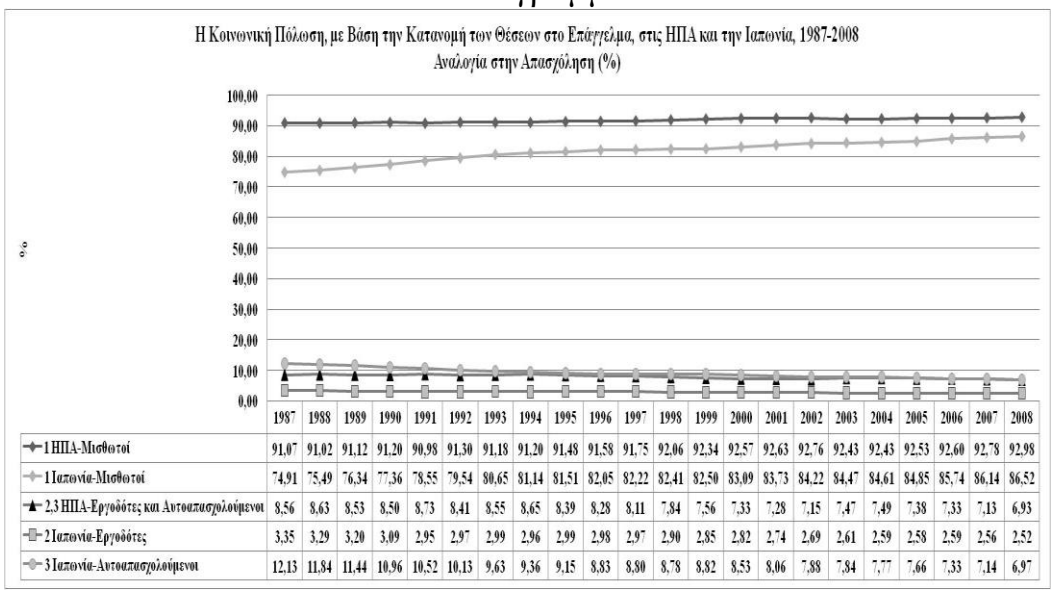

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1 ΗΠΑ-Μισθωτοί	91,07	91,02	91,12	91,20	90,98	91,30	91,18	91,20	91,48	91,58	91,75	92,06	92,34	92,57	92,63	92,76	92,43	92,43	92,53	92,60	92,78	92,98
1 Ιαπωνία-Μισθωτοί	74,91	75,49	76,34	77,36	78,55	79,54	80,65	81,14	81,51	82,05	82,22	82,41	82,50	83,09	83,73	84,22	84,47	84,61	84,85	85,74	86,14	86,52
2,3 ΗΠΑ-Εργοδότες και Αυτοαπασχολούμενοι	8,56	8,63	8,53	8,50	8,73	8,41	8,55	8,65	8,39	8,28	8,11	7,84	7,56	7,33	7,28	7,15	7,47	7,49	7,38	7,33	7,13	6,93
2 Ιαπωνία-Εργοδότες	3,35	3,29	3,20	3,09	2,95	2,97	2,99	2,96	2,99	2,98	2,97	2,90	2,85	2,82	2,74	2,69	2,61	2,59	2,58	2,59	2,56	2,52
3 Ιαπωνία-Αυτοαπασχολούμενοι	12,13	11,84	11,44	10,96	10,52	10,13	9,63	9,36	9,15	8,83	8,80	8,78	8,82	8,53	8,06	7,88	7,84	7,77	7,66	7,33	7,14	6,97

Πηγή: ILO, Labor Stat, *Employment by Status*, www.Ilo.org.

Η κοινωνική κινητικότητα δεν υπάρχει στην ουσία και σε σταθερή βάση στις αναπτυγμένες χώρες, ανάμεσα στην μισθωτή εργασία, την αυτοαπασχόληση και την ατομική ή συλλογική επιχειρηματική δράση, παρά την αίσθηση ότι αυτή είναι ενεργής. Η οριζόντια κινητικότητα πράγματι λειτουργεί, αλλά αφορά στην κινητικότητα της επαγγελματικής θέσης. Η συνήθης κινητικότητα είναι μέσα στα ασφυκτικά πλαίσια της μισθωτής εργασίας. Αυτές οι κοινωνίες και όλες οι αναπτυγμένες χώρες παρουσιάζουν σκληρές κοινωνικές πραγματικότητες.[44]

Στις πρωτοπόρες χώρες η μισθωτή απασχόληση είναι σχεδόν πάνδημο φαινόμενο στη δομή της απασχόλησης. Με εξαίρεση την απασχόληση στο δημόσιο, μια απειροελάχιστη, σε μάζα και αναλογία, μειονότητα επιχειρηματιών είναι οι εργοδότες της τεράστιας πλειονότητας του απασχολούμενου πληθυσμού. Ένα περιορισμένο

[44] B. Ehrenreich, *Nickel and Dimed: On (not) getting by in America*, New York, Henry Holt & Co., 2008 (2001).

συνονθύλευμα αυτοαπασχολουμένων, σε αρκετές περιπτώσεις συνεχώς φθίνον, συμπληρώνει τη διάρθρωση της απασχόλησης.

Διάγραμμα 4

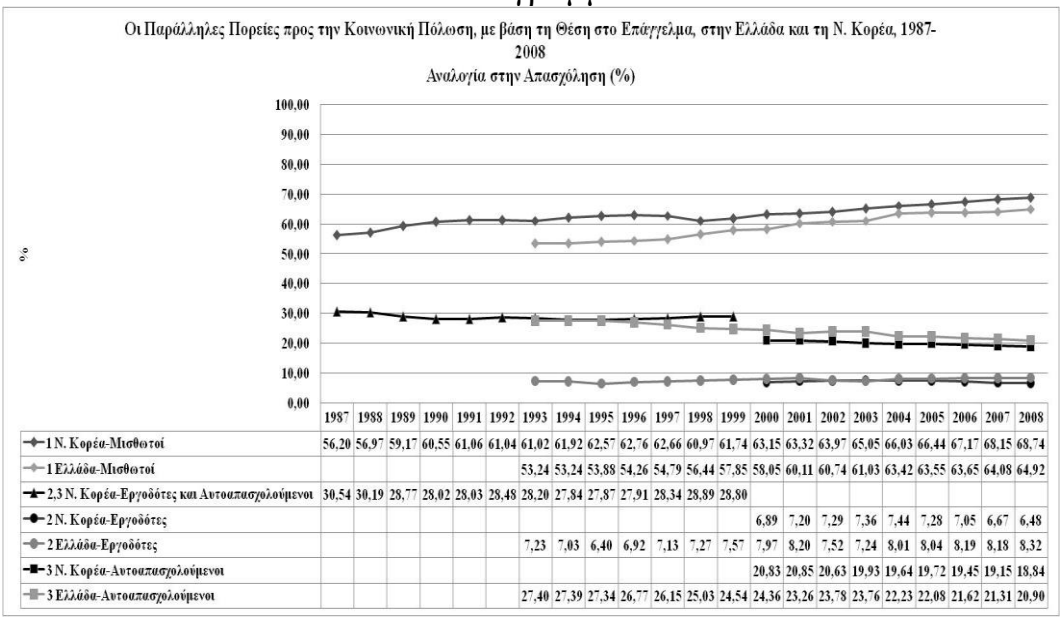

	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1 Ν. Κορέα-Μισθωτοί	56,20	56,97	59,17	60,55	61,06	61,04	61,02	61,92	62,57	62,76	62,66	60,97	61,74	63,15	63,32	63,97	65,05	66,03	66,44	67,17	68,15	68,74
1 Ελλάδα-Μισθωτοί							53,24	53,24	53,88	54,26	54,79	56,44	57,85	58,05	60,11	60,74	61,03	63,42	63,55	63,65	64,08	64,92
2,3 Ν. Κορέα-Εργοδότες και Αυτοαπασχολούμενοι	30,54	30,19	28,77	28,02	28,03	28,48	28,20	27,84	27,87	27,91	28,34	28,89	28,80									
2 Ν. Κορέα-Εργοδότες														6,89	7,20	7,29	7,36	7,44	7,28	7,05	6,67	6,48
2 Ελλάδα-Εργοδότες							7,23	7,03	6,40	6,92	7,13	7,27	7,57	7,97	8,20	7,52	7,24	8,01	8,04	8,19	8,18	8,32
3 Ν. Κορέα-Αυτοαπασχολούμενοι														20,83	20,85	20,63	19,93	19,64	19,72	19,45	19,15	18,84
3 Ελλάδα-Αυτοαπασχολούμενοι							27,40	27,39	27,34	26,77	26,15	25,03	24,54	24,36	23,26	23,78	23,76	22,23	22,08	21,62	21,31	20,90

Πηγή: Πηγή: ILO, Labor Stat, *Employment by Status*, www.Ilo.org.

Το υπερκείμενο διάγραμμα (Διάγραμμα 4) συμπεριλαμβάνει δύο χώρες της παγκόσμιας σφαίρας, οι οποίες έχουν παρουσιάσει πολύ έντονη οικονομική ανάπτυξη κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η Ελλάδα και η Δημοκρατία της Κορέας (Ν. Κορέα) ξεκίνησαν από μια οργάνωση της εργασίας με χαρακτηριστικά την αυτοαπασχόληση και τη μικρή επιχειρηματικότητα. Παρά το γεγονός ότι ακολούθησαν διαφορετικά πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης, η συνεχής οικονομική βελτίωση δημιούργησε μια κοινή τάση προς την πόλωση των εργασιακών καθεστώτων. Οι μισθωτοί, μέχρι το 2008, αυξάνονται σταθερά, ενώ υποχωρεί η αναλογία της αυτοαπασχόλησης, η οποία ήταν και παραμένει πολύ μεγαλύτερη από τις αναλογίες αυτού του καθεστώτος απασχόλησης

στις πρωτοπόρες καπιταλιστικές χώρες. Την ίδια περίοδο οι αναλογίες των εργοδοτών είναι αξιοσημείωτα σταθερές. Ο σχηματισμός των εργασιακών ομάδων δεν είναι ισοδύναμα πολωμένος, σε σχέση με τις πρωτοπόρες χώρες. Η πορεία προς την ανάπτυξη τείνει να μειώσει τις δυνατότητες των αυτοαπασχολούμενων ή μειώνει τη διάχυση της προσωπικής τους δραστηριότητας στην οικογένεια, τα συγγενικά δίκτυα και την κοινωνική οργάνωση. Ο εκσυγχρονισμός των συγκεκριμένων κοινωνιών και η τάση για την αναπαραγωγή του προτύπου των πρωτοπόρων προβάλλει την επερχόμενη εργασιακή πόλωση και επομένως το προοίμιο της κοινωνικής πόλωσης. Μια απειροελάχιστη μειονότητα των εργοδοτών θα ελέγχει εργασιακά, οικονομικά και κοινωνικά τη μεγάλη μάζα των εντεταγμένων στη μισθωτή εργασία.

Πηγές

Eurostat, *European Social Statistics*, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2013.

ILO, Labor Stat, *Employment by Status*, www.Ilo.org.

International Monetary Fund (IMF), "Nominal GDP list of countries. Data for the year 2012", *World Economic Outlook Database*, 2012 (April).

U.S. Department Of Commerce (Economics and Statistics Administration), Office of the Vice President of the United States (Middle Class Task Force), *Middle Class in America*, Washington D.C., 2010 (January).

Βιβλιογραφία

D. Bell, *The coming of the post-industrial society*, New York, Basic Books, 1999 (1973).

E. Bernstein, *Οι Προϋποθέσεις για το Σοσιαλισμό και τα Καθήκοντα της Σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα, Παπαζήσης.

S. Broadberry, B. van Leeuwen, "British Economic Growth and the Business Cycle, 1700-1870: Annual Estimates", *Reconstructing the National Income of Britain and Holland, c.1270/1500 to 1850* [funded by the Leverhulme Trust, Reference Number F/00215AR] and *Collaborative Project HI-POD* [supported by the European Commission's 7th Framework Programme for Research, Contract Number SSH7-CT-2008-

225342], University of Warwick, Department of Economics (File: AnnualGDP9), 2010 (14 July).

J. Burnham, *Η Επανάσταση των Διευθυντών*, Αθήνα, Κάλβος, χ.χ. [αρχική έκδοση: J. Burnham, *The Managerial Revolution: What is Happening in the World*, New York, John Day Co., 1941].

C. Clark, *The Conditions of Economic Progress*, London, MacMillan & Co. Ltd., 1940 (revised and reprinted in 1951).

Α. Γκίντενς, *Πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς. Το μέλλον της ριζοσπαστικής πολιτικής,* Αθήνα, Πόλις, 1999.

Α. Γκίντενς, *Ο Τρίτος Δρόμος. Η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας,* Αθήνα, Πόλις, 1998.

R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, Stanford University Press, 1959.

K. Davis, W. Moore, "Some principles of social stratification", *American Sociological Review,* Vol. 10, No 2, 1945, σσ. 242-249.

G. Dumenil, D. Levy, *The Crisis of Neoliberalism*, Cambridge Mass.-London, Harvard University Press, 2011.

B. Ehrenreich, *Nickel and Dimed: On (not) getting by in America*, New York, Henry Holt & Co., 2008 (2001).

P. Glotz, Μανιφέστο για τη Νέα Ευρωπαϊκή Αριστερά, Αθήνα, Οδυσσέας, 1986.

A. Gorz, *Αντίο Προλεταριάτο*, Αθήνα, Νέα Σκέψη, 1986.

M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Cambridge Mass., Harvard University Press, 2000.

M. Hardt, A. Negri, *Multitude*, New York, The Penguin Press, 2004.

K. Kautsky, *Η Κοινωνική Επανάσταση*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1985 (1902).

H. Kharas, “The Emerging Middle Class in Developing Countries”, OECD, Development Centre, *Working Papers*, No. 285, 2010 (January).

R. Luxemburg, *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση,* Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 1988 (1899).

K. Marx, «Μισθός, Τιμή, Κέρδος», K. Marx, F. Engels, *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ. 466-531.

K. Marx, «Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο», K. Marx, F. Engels, *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ. 75-106.

K. Marx, *Θεωρίες για την Υπεραξία (τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου»)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, Μέρος Πρώτο, 1981.

K. Marx, F. Engels, «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», *Διαλεχτά Έργα*, Αθήνα, Γνώσεις, τ. 1, σσ. 19-58.

R. Miliband, *The state in the capitalist society*, London, Weidenfield and Nicolson, 1969.

C.W. Mills, *White Collar: The American Middle Classes*, Oxford-New York, Oxford University Press, 2002 (1951).

A. Negri, *Back To The Future*, http://marxsite.com/backtothefuture.pdf.

N. Πουλαντζάς, *Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London, G. Bell and Sons, 1887, Vol. I

P. Sorokin, *Social and Cultural Mobility*, New York, The Free Press, 1959.

M. Weber, *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, 1978, τ. I,II.

E.O. Wright, *Classes*, New York, Verso, 1985.